

Goethéről

A rönészánsz óta egyre tágabb kört átható gondolat valósul meg Goetheben, — mely a görög drámától és éposztól kezdve vagy talán még régebből kíséri a tragikus hősök előresodródását a melléjük helyezett bölcs szemlélő alakján, megfontolásaiban és óvásaiban az európai irodalomban — hogy az ember az élet fölé kerül, ha fokról-fokra megéli és áttekinti legkülönbözőbb megnyilvánulásait és lehetőségeit, ha kiterjeszti élményei körét: szétosztja időről-időre egy-egy irányban előrefeszülő férfias lénye egészét minden élménylehetőségre. Ezt azt embert élményekben gazdag tapasztalata s élményeit és megismeréseit azok gazdagsága folytán a legkülönbözőbb síkokban átvilágító kritikája bölccsé teszik az étellel szemben. A bölcs ember elkerüli az élet oly szélsőséges megnyilvánulásait, melyek előtte nyilvánvalóan tragikus véghez vezetnének: a bölcs ember lemond a talán szertelenül keresett élet szertelen éléséről vagy megvalósítással fékezi nyugtalan vágyát, — sok irányban gazdagítja szemléletét és annak óvatos, gazdagságát, mélységét és lehetőségeit egyaránt tükröző nyelvi kifejezését adja.

A szertelenül sodródó hős s a szenvedélye fölött higgadtan tűnődő bölcs több-kevesebb elevenséggel és valamilyen arányban egymás mellett áll minden valóságos emberben s minden eleven étellel sokrétűn telített költött alakban; az íróban, művei alakjaiban és olvasóiban, — s úgy tetszik legalább is nagy lelki hullámzásokra kész minden eleven erővel alkotó író: — a műben a szertelenül sodródó, az óvásokkal és a belső óvó hanggal mitsem vagy ritkán törődő: a legelevenebb erővel áthatott alak lesz a hős, — de ha az íróban saját életerejének tovaragadó sodra miatt nem is jutná érvényre a bölcs, akkor is megalkotja műveiben saját szemlélődő és óvó vetületének a tükröképét a hős mellé állított bölcsben. A műben két főalakra szakad a hullámmás a vágyak, törekvések, bensőséges átélések, megismerések, tettek és történések, és a reájuk vonatkozó megfontolások között; mindenekelőtt e két főalakra szakadt eleven hullámmásért él az író: az eleven étellel telített alkotásáért, — ha egyáltalán megérdemli gyötrelmeivel és benső diadalaival az író nevet, — valami más, sokban hasonló hullámmás van saját életé-

ben is kettős énje szerepei között; ezért mutatkozhat csak a távolból és megtevéstző módon egyöntetűnek az alkotó fokozódóan tragikus előresodródása vagy egyensúlyozódása lelki világa gazdagodása és bonyolódása közben és által akárcsak az irodalmi mű feszülésmenete vagy az európai kultúra egymárametsző fejlődési rétegeköreinek mozgalmassága, mivel az alkotó élete és működése a változások és kiszaklások előre kiszámíthatatlan rendjével alakuló egy-szeri folyamat. Ezért pl. a gyermek Goethében rejlő személyes lényeg gazdagodásainak, megingásainak, egyensúlyozódás és látszólagos végtelenbeömlés felé haladásának még a vázlatos történeti szemlélete is indokolt lehet.

Goethe egyensúlya a táguló világkép állandó mozgalmával, a szerteoszló új célok felé törő teremtő fejlődéssel s ép e teremtés által kinyilvánított látszat: a szertelen vágyak, törekvések és megismerések vagy inkább a vágyak, törekvések és megismerések „körülhátról szertelenné” műbeöntése, mivel a nyugalom vagy enyhe megindulás látszatával a látszólagos végtelenbetörés nyer műveiben elhatárolt képet, — mely az előadó, bemutató, jelölő vagy sejtető „tisztá” kifejezések rendszere mögött lappangó bizonytalansága által ismét az alkotó kifejezésekbe nem szorítható létére utal. E ponton szimbólikus Goethe a művész és a művészet szempontjából általában, és mivel a megformálás által megmásítja, legyőzi és feleleveníti a művébe öntött valóságos életet, — a mód, ahogy jobbára temperált átérzést mutatón formálja az előző többékevésbé megformálatlan, leginkább költői vagy írói, ritkán festői kifejezésre váró adottságot, valamelyest ó-görög szoborszerűvé fagyott — mint ilyen indít meg bennünket művészi erejével; — e mód, mint Goethe lényé tartozásaival és többletével valamiképp vajudó koráé: kora szerteoszló törekvéseinek fokozatosan jövő felé haladó egyesítése.

A fiatal Goethet övező légkör is csak a távolból tekintve egyensúlyozott: közelében a kereskedőváros egyéneinek külön érdekei, melyek ugyan elrejtöztek valamelyest a találkozások alkalmával a csiszolt formák mögé, bensejében az egymást keresztező egyéni élmények s a jólnevelt, jóllakott és gondozott, de nyughatatlan Goethe hol reájuk, hol a szellemi háttér ideológiai küzdelmeire tekintett; a tragédia és az ellágyuló regény háttéréül szolgáló konzervatív valláserkölcsi világnézet, az előretörő, széleskörű megismerést, kritikát és minden vallási és nemzeti egyodalúságot s konvenciót elvető felvilágosodás egyeztető készségével és a hagyományok ellen folytatott éles harcával, a feltűnő korai romantika elérzékenyült természet- és bensőségimádatával, a misztikus vallá-sosság költői kifejezései és szektái, az embernek mind ez irányokban előtérbekerülése, a porosz gondolat, a múlt kultúrájának korában értékelt összetevői: a biblia, az antik irodalom és művészet, az olasz rönészánsz, a tizenhetedik és tizennyolcadik század francia klasszikus irodalma, a holt és élőnyelvek és az elsorolhatatlan kitérések

mind eleven erővel küzdöttek egyeduralmi létükért és vonzották magukhoz a minden előtt kitáruló Goethet.

Élete műve sajátosságát és jelentőségét idegen esztétikai tétel-
lek oly mértékben döntötték el, mint saját növekvő formálásra váró
hozama és formáló készsége s a számára döntő jelentőségű idegen
esztétikai tételeken sem a megvalósításkor, sem az elméletben nem
változtatott lényegesen: élete végéig ragaszkodott Winckelmann
görög művészetről alkotott eszményéhez; a nemes egyszerűség és a
nyugodt nagyság megalkotására törekedett szinte minden művében,
— Herder látásai a bibliából sugárzó ősi, naiv szépségekről, Herder
és Lessing tanítása a Shakespeareből áradó emberalakító gazdagság-
ról állandó eszmény volt előtte, — megvalósította Lessing egyoldalú
és túlzó követelményét: mikor lehetőség szerint mozgalmassá tette
a térben elterülő jelenségeket, hogy mint lények életfolyamatát ele-
veníthesse meg őket, — annyira követni akarta az irodalmi mű
egymásután lefolyó életét a motívumokon, — s mindezek az át-
fogó jelentésű eszményeken és elveken túl ragaszkodott az európai
egyvetemes művészeti fejlődés romantika-előtti hagyományainak,
talán e hagyományok minden tudatos művésze által levont, alap-
vető tételéhez; hogy t. i. az egyes műalkotások eleven ereje a mű-
alkotásban megformált téma sokrétű különvalóságán dől el: a tér-
vagy időbeli kiterjedés tagról-tagra és egészében gazdag életszerű-
ségén, — Goethe idejében: „megnemesített valóságthatásán“. A külön-
leges látomás megjelenési módjának különössége egyre nyilván-
valóbbá válhatott előtte, de követelménye talán sohasem lett, ha-
nem csak legeredetibb műveinek önkéntes adománya, akárcsak a
zárt hagyományok keretében alkotó többi művésznél, kik a figye-
lembevett tárgyak, jelenségek és megnyilatkozások életszerűségét
úgy tagról-tagra, mint egészében művészetük ágának pl. a festészet
formalehetőségeinek valamelyikével: a meglátásuk — és céljuknak
megfelelővel odaadással utánaformálták; ezért hagyományok foly-
tatója és lassú túlérlelője Goethe; — kalandos kerülőivel, átélései,
megismerései és érzelmei gazdagságával, az ezek eredményeképp ki-
alakuló gomolygó hatalmas világképével; e világkép többlete révén
túlnőtt a két Wilhelm Meisterrel és a Fausttal minden előbbi hagyomá-
nyokon, noha az említett esztétikai szempontokból e művek is
csak fokozati különbséget jelentenek.

Életformája és írói állásfoglalása az étellel és az irodalommal
szemben boldogtalan szerelemből és a tizenharmadik század har-
madik negyedének korai romantikus irodalmából nőtt ki. Érzékeny
lényének e két összefüggő oldala: az élet és az irodalom kiváltot-
ták belőle a szertelenség esetén bukásba sodró vágy növeléséről
és céljáról való lemondást, a fiatal Goetheből a bölcs férfi állásfog-
lalását: az élet ígéreteiről és tovasodró teljességéről való lemondást,
— melyet azután ismételten gyakorolt, hogy mindenekelőtt művé-
nek éljen. — Szerelmi ábrándozásai számára és számunkra vissza-
idézhetetlen távlatot nyithattak meg előtte, mivel az ábrándozás

gyümölcsei a jövőbe nőnek és a jövőben érnek, a kulcs pedig a jelennek múltbaömlésével elvész. Az élet adta a szerelem fakadását és boldogtalanná válását, az irodalom, mindenekelőtt a korabeli szenvelgő regényirodalom, — mely hasonló szerelmeket a szomorú végig, a regény lezárt keretéig vitt, — a szerelem további menetét mutatta meg előre és a hátralevő hanyatló út kéjeiről és kínjairól és a várható végről való lemondásra készítette Goethet; — így találta meg jellegzetesen írói életformáját, a Werther előrerajzolódó körvonalaival, sőt egész kései fejlődésének egyelőre legfeljebb olykor feltűnő bizonytalan irányát; — élete az élet elemeinek beszívását és teljességét alkalmyszerűen, ám férfiasan megvont határok között kellett, hogy a sokféle művek megalkotásához szolgáltatassa, de csak a diadalmas élmények, megismerések és megérzések által nyert életuralás tartalmát és tudatát adhatta az élet, hogy e lényét fel-fokozó tartalommal és tudattal megalkothassa az életfolyamatok váltakozó, tovahömpölygő vagy tragikusan záruló rendjét, melyeknek csak az elejét vagy valamely más tagját, egy-egy elemét élte át, hogy felszabaduló egész lényé alkotásába ömöljön.

Ez a mérséklő, lemondó állásfoglalás és életforma mint a születésével belékerült őslényeg kibontakozása vált Goethe előtt a világ legkülönbözőbb megismert és átélt, majd csak megismert vagy csak átélt jelentéseinek egyre gazdagodó lelki tartalmán fokozatosan tudatosossá és mint átérzett, mérsékelt, reflexióval átvilágított, halkán kicsendülő előrefeszülés lett az esetenként következetesen kialakított, egy-egy irányú művek változatos sorozatán a goethei forma sajátossága. Halk lejtéssel zárul a goethei műforma s a goethei feszülésmenet a Götztől és a Werthertől, főképp a Werthertől az enyhe lejtés s a mérséklő lezárás irányában haladt egyre szabadabban különleges megnyilatkozásai felé. A Werther még a korai romantika keretébe illett; érzelő hősenek a sorsa annyira előre eldőlt a mű elején, mint egy sorstragédia hőséé s mint a Wilhelm Meister-regényeket megelőző regényirodalom javarésze, így mindenekelőtt az egész korai romantikus regényirodalom, nem is volt önálló műfaj megnyilatkozása; e művek végeredményeiből kiinduló kis cselekménybeli mozgalmasságra szorított feszülésmenete s a minduntalan előresejtetett szomorú véghez való feltétlen megtérése a tragédia műformájának a visszhangja volt, de az alapvető tragédiák megrendítő sorsalkotó feszülése és érdekesítő ereje nélkül. — Nem csoda, hiszen másod-, harmadrendű vagy jelentéktelen írók alkották e műveket, — Goethe pedig, miután kezdő írói évei Wertherével ennek az egész irodalmi iránynak legtömörebb, szomorú sorsalakító sajátosságát legnyíltabban előrefeltáró képviselőjét megalkotta, búcsút is mondott e hangnemnek vagy helyesebben: változatos művek hosszú kerülőjéve! a Werther egy alapvető, lényéből fakadt vonását alakította egyre önállóbbá és jobbára mérsékeltébbé későbbi műveiben: a mozgalmasság nyomán adódó lejtést, mely épúgy sajátja lírájának, mint terjedelmes műveinek. E lejtés mint nőies bájt és érzelgést

férfias mérséklettel és fegyelemmel egyesítő megindító erő nyilvánul meg mondatai feszülésében és mint a görög és a racine-i hagyományokkal rokon, de mérsékeltőbb drámaalakító erő az Iphigeniában és a Tassóban, mely a látszólag tragédiának induló cselekményt pusztán mély meghatódást kiváltó véghez vezet, nem lezáró eseményekhez, hanem csak a műforma további fejlemények lehetőségét rejtő végéhez. Az Iphigenia és a Tasso lehetett volna tragédia is, de a tragédia cselekménye végzetesen elhatárolt, olyannyira, hogy a tragikus befejezés, ha a mű alkotásának nem is első indítéka, de állandó, jelleget adó célképzete, a tervezett vagy már készülő mű legszilárdabban előre eldöntött részlete, mely az egész előző cselekménysort magához vonza és alakítja, úgyhogy annak egy-egy tagja a tervezés és a kialakítás közben meg-megváltozik, hogy az egész minél szembeötlőbben magáraöltse a végen megbizonyosodó tragikus jelleget. A tragédia alkotásánál a mű célzott jellege bizonyosságával fellebegő véghez kell megtalálni az azt szükségessé tevő, sőt kikerülhetetlennek bemutató eseménysorokat, melyeken a hős vagy hősök lényében rejtőző tragikus vonás egyre vésztozóbbá alakul, hogy a fel-felöltő remény dacára se maradhasson számukra kiút, hanem csak a tragikus vég, mely épúgy végpontja a bemutatott cselekménysornak; a végből kiinduló, nyílt íven hozzá megtérő, elragadó, telített feszülésnek mint a mű előadásegységének. Az előreeldölt cselekménysor teljes zártsága a mű elejétől kezdve szükségszerűen váltja ki a költői alakításnál a minduntalan fel-feltűnő vég vészes előre-sejtetését jóslat, a bölcs szava vagy a kísérő szerető nő lelkének aggódó megrezdülései vagy a mű főcselekményének kezdetéhez hasonló előzmények után tragikus végig bemutatott, közbeszótt cselekménysorok hasonlósága által; az előre eldölt cselekménysor e teljes zártsága, melyet a végéhez minduntalan előreszótt sejtetések ismételtelen előre hangsúlyoznak, a Wertherben a műforma hagyománya és Goethe, előtte is ismeretlen fejleményű, gazdag, szabadon alakuló egyéniségének csak egy részleges, egyre inkább túlhaladott tükröződése volt, mivel életalakítása, kutatása, költői és írói alkotása egyre más-más célok felé való haladás, mondhatni kalandozás volt, mitől misem esett távolabb mint a jövő egyirányú, önkéntes korlátozása. Annyira nem volt élete vagy belső világa kialakulásának iránya és egy-egy állomása sorsszerűen előrerajzolt, mely után csak hasonlók jöhetnének, hogy e mélyre és széles körre pillantó, elfogulatlan, szabadon és önmagához következetesen gondolkozó nem is foghatta fel az egyéni sorsot, mint az egyénre kívülről végzettszerűen reánehazedő, az atyák vétkéből vagy felsőbb erők rendelkezésével sajátjává lett vagy körülményeiből és alkatából folyó megváltozhatatlan életformát és keretet; — hanem saját szabad életformájának, kereséseinek, világképe gazdag és változatos mozgalmának az egyéni sors kérdésre való tudatosításával, valamint Shakespeare legelevenebb, jövőre és ép az ő továbbélésére váró ösztönzése: a mindennel összefüggő egyéni élet rejtélyes bizonytalanságának hamleti tete-

lezése nyomán egyre inkább úgy fogta fel az egyén sorsát, mint a lényéből egész belső és környező világa kiszámíthatatlan, bonyolult összhatásaként, tehát mondhatni szabadon alakuló, állomásról-állomásra az egyszer bekövetkezendő, de minéműségében meghatározhatatlan és ismeretlen véghez közeledő, addig minden fokozatán, sőt talán még a végénél is átmeneti eredményt. Szabadon alakuló az emberi sors, mert az egyén ugyan bizonyos rendszerességgel válaszol formulákba nem fogható alkatával bensejének minden előbbi és a külvilág minden átélt vagy észszerűen megismert rezdülésére vagy megnyugvó jelenségére, de ezek is kiismerhetetlenek lényegük és összességük szerint vagy legalább is előre megismerhetetlenek, hullámzásuk találkozása kiszámíthatatlan, még inkább a találkozás eredője; — míg az egyén él, addig életfolyamatainak iránya és végeredménye kétes, — az emberi élet alakulása nem hasztalan küzködés, hanem a sors folyamatos és váltakozó keresése, megtalálása és kikerülése. A Schillerrel való szembesítés még nyilvánvalóbbá teszi, hogy mennyire lényének függvénye a szabad sors gondolatának következetes elgondolása és megtestesítése. Schiller u. i. saját testi-lelki világának, költői céljának és értékének minél tisztább fogalmához jutott s minél rendszeresebben ismerte meg a világirodalmat, annál inkább, a sors előrelhatárolásában látta a tragédia lényegét, annál inkább az előrelhatárolt sors gondolatára építette drámai művét, annál inkább arra törekedett, hogy azok a bennük megnyilatkozó világ világnézetével, témájukkal és motívumaikkal a sors gondolatának legyenek a tükrözői, akárcsak az antik tragédia. Schiller esete az egyarcú nagyságnak a kialakítás körül való keringését mutatja, abban is, hogy nem az új lehetőségeket rejtő, ösztönzéseiben talán kiapadhatatlan, mert rejtélyesen sokrétű és nyugtalanító, a tragédia kereteit Gothenél szétvető Hamlet hatott rá Shakespeareből elsősorban ösztönzően, hanem Macbeth és a hasonlóan a sors gondolatára épített tragédiák, melyek természetesen nemcsak a tragédiáról alkotott felfogásában erősítették meg, hanem Shakespeareből fakadó, sajátosan schillerei vonások fokozatosan önállóvá alakítására is készítették. Schiller művei lezártak, Goehéinek a javarésze a főalakkal folytatható, — az Iphigenia és a Tasso is, melyekben megindító, hogy látszólag tragédiává alakulnak s a bizonytalanul hagyott várakozás nyomán pusztán az előbbi élettől való fájó búcsú következik be, mely után új élet adódhat új sorskereséssel, a boldogtalanság s a boldogság és diadal lehetőségével, de ez a lehető új élet nem lehet az előbbi mértékében megindító és érdekes, mert ha az előbbihez hasonló, akkor olyan mint a visszhang, foszló és tompa hatású s mely az előzményére árnyat vet — mint a fokról-fokra felderülő folytatás, mely azonfelül a derülés arányában egyre kevésbé lehet vonzó, mivel az érzelmi mélység sajátos módon fűződik bennünk, valamint az emberekhez és az irodalmi művek alakjaihoz való kapcsolatunkban a szenvedélyhez, a vele járó gyötrelmekhez, a csak

ritkán mutatkozó örömhöz és a tűnő reményhez. Goethe nem alkotta meg e lehető folytatásokat, — de a Wahlverwandschaftenben eljutott az emberi élet lehetőségeit és a sors szabadsága dacára megmutató törvényszerűségeit kutató bölcsesége egy nevezetes állomásához: — a Wahlverwandschaften értelmében ugyanis a személyekből és körülményekből kiinduló, megtérő és újraelinduló hullámverés körülhatárolt esetekben, ha néhány alak zárt környezetben egymásra táltan él, megismerhető, sőt bizonyos fokig előre megismerhető a kör korlátozottsága folytán; — annyira összefügg a sors szabadsága a széles körben való sorskereséssel; a Wahlverwandschaften sorsukat előrekutató és tudatosan formáló alakjai körülményeik körülhatároltsága folytán juthatnak el következtetésekkel és azok igazolódásai során a művet bezáró, komoly megfontolásra ösztönző eseményekhez. A mű a goethei szabad sors gondolatának az alakítása terén átmenetet vagy inkább megállót, sőt a bizonyos fokig előrelezárt sors zárt szerkezetben való kifejtése szempontjából talán ép nagyhozamú visszatekintést jelent, mint hogy Goethe a Wahlverwandschaften előtt és után a minden irányban elágazó és összefüggő egyéni életformák szabad kifejlésén a szerteágazó kultúra újraelése folyamatának a bemutatásához kezdett, bátran vállalva a legnagyobb írói feladat megoldását, melyhez csak a legkülönbözőbb irányokban gazdag életalkotó erő lehetett alap. Ez az alkotó erő Goetheben szinte kimeríthetetlen s egyre növekvő gazdasággal szabadon kutató hévvel lüktetett; ezért az első Wilhelm Meisterben megalkotott, egyre új lehetőségek után kutató, gazdagon tovahömpölygő élet is lezáratlanul várt évtizedekig a folytatásra, mely a második Wilhelm Meisterrel lényegesen más kalandokon lényegesen más jelentésekhez vezetett, — de a folytatás sem zárult és nem zárulhatott le, mert annyira szabadon kutató, tovahömpölygő és új lehetőségekre váró a két Wilhelm Meisterben megformált élet, mint a valóságos, melyben az egyén élete a fordulók után és az utódokban folytatódik és vonzási köreinek tágulásával csökkenő, de új meg új tagokra továbbadott hullámzást indít. A két Wilhelm Meister formája oly szabad, hogy a legkülönbözőbb betéteket fogadhatta be s más betéteket és a tulajdonképeni cselekménysor további gazdagítását is befogadhatta volna: — itt, ha töredékesen is, megvalósult sajátosságában a cél: a befogadó és alkotó élet és a nagyvonalú kultúra és a visszfény újraélése látszólagos végtelenbeömlésének a megalkotása: az előtte reménytelenül kísértő feladat, melynek későbbi megoldási kísérlete Flaubertnél még töredékesebb maradt. Ám bármily töredékes is a két Wilhelm Meister a goethei lehetőségeihez képest, mégis tükrözi Goethe minden vonzás után kalandozón kutató, egyre gazdagodó, mozgalmasságai után meg-megnyugvó lényét, — csak kutató és átélő vágya szertelenségét nem juttatja kifejezésre, mivel főalakja nem fokozottan eleven, életereje többletével alkotó egyéniség, hanem csak a már meglévő vagy éppen létrejövő kultúra és az élet kiszámíthatatlan ka-

landjainak az átélője; — e főalak nem lehetett alkotó egyéniség, mert akkor történeti vagy mítikus személy kellett volna, hogy legyen, — mint a múlt alakja eljutott volna Goethe egyéniségétől, élményeitől, megismeréseitől és műveitől a költői-költött távolba, melybe alkotó erejénél és a műalkotás adottságokhoz többé-kevésbé kötetlenül szabad, különvilágú léte tudatánál fogva minden személyes mozzanathból kiinduló művét beformálta, de a múlt történeti vagy mítikus alakja az életfolyamatok egymásbafolyó árájának a lezárását kívánta volna, — ami e műveknél nyilván nem lehetett Goethe célja, — vagy legalább is csak elevenen, hűen sohasem lehetett volna a múltat, — főképp az életfolyamatok lezáratlan, tovahömpölygő gazdagságával — visszaidézni, mivel a múlt ugyan megeleveníthető, de mindig saját képünkhöz formáltan jelenik meg. Goethe kora képét a minden új alkotással és a meglévők és létrejövők minden új átélésével továbbalakuló kultúrához való állásfoglaláson akarta felidézni, de nem kora valóságos és egyszer adott alkotó munkásságát és állásfoglalását akarta bemutatni, magán és környezetén: történeti személyeken, — bár ők adtak regényei személyeihez és történéseihez egy-egy vonást, — hanem a valóságos életnél látszólag nem kevésbé gazdag, eredményeiben nem kevésbé kérdéses és új, költött életet öntött költött személyekkel formába, jelentéktelen főalak és kísérőinek átéléseiben és fejlődésén, mint a korabeli művészregények mind, hogy elkerülhető legyen az összevetés a történeti alak történeti fejlődésével és műveivel, hogy a mindenünnen vett általános és megkülönböztető egyes vonások tömegével szabadon alkothasson szimbólikus képet. Goethe és kora az egyéni sors vagy bármily más művészi téma formálásánál a szimbólikus jelentés kifejezésére törekedett; annyira magasabbrendűnek érezte az összefoglaló s reflexióval átvilágított művészet jelölő lehetőségét, mint a pusztán megelevenített valóságot, s talán azért is kevésbé jelentős személy a Wilhelm Meister, hogy szinte érintetlenül maradjon az ugyancsak fiatal kora óta állandóan kísértő és a végleges megközelítést mindig a távol jövőbe toló feladata: a mítikusan nagy egyéniség szertelen vágyainak, megélést és megismerést szomjuhozó, lénye egészével kalandról-kalandra s új megismerés felé sodródó, az alkotó nagyságok összes izzását és élethozamát, Goethe egész hozamát lényére tömörítő Faustnak a megalkotása. E mű megalkotása egyedülálló feladata volt, magáraeszmélésétől fogva látta e mű számára és az újkori ember számára szimbólikus jelentőségét, melyhez ép ezért oly nagy igényt formált, hogy azt hosszú félretelevesek után utolsó napjaiig ismételten új alakba öntötte; — mindig befejezetlennek, sőt gyakran befejezhetetlennek látta, az élmények és gondolatok világában való, ismeretlen cél felé kiszámíthatatlan kerülőkkel törő kutatás e kutató, rejtélyes, új meg új kérdésfelvetésre és megélésre készítő eredményét; — ezért jelenhet meg e mű izzó, problémátikus és változatos életében Goethe másként aligha formulázható legmélyebb jelentése

az alkotó féktelen, szabad kutatásáról, gyötrelmeiről és diadaláról s az életről általában; — a Faust tagról-tagra izgató kérdéssége által a legelevenebb, a számunkra legtöbbet jelentő, az egyedül „jelenkori“ goethei mű.

A nyomor hajszolt életformájából következő egyirányubb látás éles, tragikum felé való feszülése a gondolatot kelti, hogy a jólétben eltöltött fiataltság és a weimári jólét s a kutatás, szemlélődés és lassú fogalmazás szempontjából egyaránt biztosított hosszú évek sorozata hijján aligha jutott volna el Goethe a minden irányban átvilágított tünődő szemlélet világképének egyetemességéhez, minden irányban fokozatos fordulóhoz, a teljes világképéhez, melyben az irodalmi, képzőművészeti, természettudományos és bölceleti elemek, átélések és megismerések egymást gyökeresen átjáró s szinte egyenrangú szerepet nyertek, — hanem elsősorban irodalmi, kevésbé közvetlen, viszont egyöntetűbb világkép teljességéhez juthatott volna ő is, mint Lessing, Herder és Schiller, akikben mint minden nagy szellemben élt az egyetemes áttekintés és átgondolás vágya. Ez a szegényebb és meghatározottabb egyetemesség még az a priori továbbképzelés révén is kevésbé lehetett volna problémátikus, mint a legkülönbözőbb irányokban az elemekből való kutató, szinte kísérletező világkép- és művészetalkotás, — viszont a tragikus elsodortság éleslátását, kérdésfelvetését, formáló idegességét és szenvedélyességét nagyobb mértékben mutathatta volna fel. Korlátatlanul kutató életformája és fejlődése adta problémátikus világképünk alapjait a talán páratlanul gazdag fokozatok széleskörű gyarapodó bölcsességével — a Fauston kívül szenvedélyesség nélkül, mint ahogy a jóláplált lények inait lágy formákat adó rétegek fődik, — a másik, a kevésbé szerencsés körülmények között egykor lehetséges Goethe talán a kifejezés nagyobb, mérsékeletlen dinamikája s talán a szociális és nemzeti kérdések határozott felvetése által lehetne ma korszerű előd mint Schiller pl., — a történeti Goethe összességében egyensúlyozott, mozgalmas és sokféle életű egyetemes világkép kialakítására törekedett, anélkül, hogy konok kutatásának célpontját előre végérvényesen meghatározta volna; ezért élete és műve számunkra a kutatás szemszögéből jelképe a művész és a gondolkodó élet- és alkotás-formájának, melynek értelmében az élet és a művészet alakítása fokról-fokra új kérdést feladó talány.

A világkép nagysága fokmérője az alkotó nagyságának, ám nem a világkép elemekben gazdag volta s kiterjedése miatt, hanem az alkotó elemek egymáshoz és az állandóan alakuló egységhez való mozgalmat, sőt fordulatokat kiváltó hozzáformálódása révén: az egyéniség átformálása és rajtuk megmutatkozása révén, azáltal, hogy a valamiképpen mindenre megnyílt alkotó mily mértékben mélyíti saját különleges hozamává a mindenséget minden beléjekerült töredékét. A legkülönbözőbb egységekből az alkotó felé özönlő s benne új, más életre találó vonatkozások gazdagsága és rétegezettsége adja meg művei minden egyes ízének és az egészének a különleges étellel való

telítettséget, a kielemezhetetlen sokrétű feszítő erőt, a művészi érték és ez érték fokának az eldöntőjét; ezért fontos az írónál a világgép minél gazdagabb és eredetibb, minél több oldalról táplált és átvilágított teljessége, — mivel, hogy Egry József mélyrepillantató, szép szavait idézzem: „a festő a szemével gondolkodik, a muzsikus a fülével, az író mindenével“. — Egyetemesség — Ó! mily ritka érték.*

Debrecen.

Gerlőtei Jenő.

* E tanulmány elméleti alapelemeiről mint: a bölcs, a hős életformája, az irodalmi mű feszülésmenete, a tragédia és a regény világa és szerkezete, az elhatárolt és szabad sors, a sejtető és a nyílt sejtetéseket kerülő irodalmi mű stb.-ről l. „Az irodalmi mű végső eseményeinek előkészítése“ c. dolgozatomat, Debreceni Szemle 1936. és külön Debrecen, 1936., Eggenberger bizománya. A feszítőerőről l. „Feszítőerő a művészetben“ c. gondolatmenetemet, Esztétikai Szemle, 1937. 2—3. sz.